

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת מקץ, תשס"ג
מספר 473מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מה בין ראובן ליהודה

השוואה בין ראובן ליהודה מתבקשת מכוח התחרות הסמויה ביניהם על מנהיגות קבוצת האחים: פעמיים הם מגיבים לאותם אתגרים, ופעמיים נוספות מגיב רק אחד מהם ברגע נתון. במבט כללי יוצא יהודה מנצח מן התחרות, אך בדיקה מעמיקה תראה שיש לראובן תפקיד נכבד בעיצוב ההיסטוריה, מאחר שיזמתו של ראובן בתחילת סיפור יוסף ואחיו היא המאפשרת את המשך העלילה.

כאשר מגיע יוסף במפתיע אל אחיו הרועים בדותן, מעוררת הופעתו כעס רב אצלם, שהרי הם אינם יודעים מה שאנו הקוראים יודעים, שיוסף הגיע בשליחות האב, ולא כדי לרגל אחריהם ולהביא דיבתם רעה אל אביהם. חששם מפניו הוא מוצדק אפוא, כי הם רואים שגם המרחק הגאוגרפי הרב שיצרו ביניהם אינו מספיק למנוע צרות. המדרש אמנם אומר, שהיו אלה שמעון ולוי שזממו להרוג את יוסף, אך הכתוב אומר: "ויאמרו איש אל אחיו" (לז, יט), והביטוי הזה מפליל את כל האחים בשווה. יש רק יוצא מן הכלל אחד, ראובן, והתערבותו ברגע מכריע זה אין ערוך לה. בסערת הרוחות הגדולה היה עלול להתרחש רצח, וכל הרהורי החרטה שלאחר מעשה, כמו אלה שבאו לאחר המכירה, לא היה בכוחם לתקן את המעוות. אמנם היה זה יהודה ששכנע את האחים שלא להרוג את יוסף, אך לולא התערבותו המידית של ראובן לא היה מקום לפעולתו של יהודה.

בפרשתנו שוב פועלים ראובן ויהודה באותו סדר: תחילה מגיב ראובן ונכשל, ואחריו פועל יהודה ומצליח. שניהם מנסים לשכנע את יעקב לשלוח עמם את בנימין. ראובן אומר: "את שני בני תמית אם לא אביאנו אליך, תנה אתו על ידי ואני אשיבנו אליך" (מב, לז). יעקב מסרב, ורק לאחר התערבות יהודה, הוא נענה לבקשה.

יהודה אומר: "אנכי אערבנו מידי תבקשנו, אם לא הביאתיו אליך והצגתיו לפניך וחטאתי לך כל הימים" (מג, ט), אך מבחינה מעשית אין הוא נותן ערבות של ממש לשלומם של לבנימין. הוא אפילו אינו טוען ברוח צברית 'סמוך עלי', יהיה בסדר'. הוא רק אומר, שמצפוננו ינקוף אותו אם יתרחש אסון. לעומת זאת, התייחסותו של ראובן לאבדן שניים מבניו מעוררת תקווה שיפעל בנחישות יתר להצלת בנימין. ואכן מדרש חז"ל נותן סיבה אחרת להצלחתו של יהודה במקום שנכשל ראובן: העיתוי הנכון. יהודה יודע להתערב בזמן שבו גדול הסיכוי להצלחה. כך היה גם בהציעו את מכירת יוסף רק לאחר שנרגעו האחים מעט מכעסם וישבו לאכול לחם. הצלחתו מוכיחה את כושר מנהיגותו, אך היא כרוכה בכישלון מוסרי שעליו מצביעים בחריפות בסנהדרין ו, ע"ב:

רבי אליעזר אומר: הרי שגזל סאה של חטים וטחנה ואפאה והפריש ממנה חלה, כיצד מברך? אין זה מברך אלא מנאץ, ועל זה נאמר: 'ובצע ברך נאץ ה' (תה' י, ג). רבי מאיר אומר: לא נאמר "בוצע" אלא כנגד יהודה, שנאמר 'ויאמר יהודה אל אחיו מה בצע כי נהרג את אחינו' (בר' לז, כו) וכל המברך את יהודה - הרי זה מנאץ, ועל זה נאמר: 'ובצע ברך נאץ ה' (שם).

גם בפרשתנו קולט המדרש (תנחומא, מקץ ח) נימה שלילית בדרך שבה יהודה מתייחס אל אביו: "אמר להן יהודה: הניחו לו לזקן הזה עד שתכלה הפת, שנאמר 'ויהי כאשר כלו לאכל' וגו'". המדרש רואה כאן נימה מזלזלת באב, כמי שאין לו שיקול דעת מספיק בשל זקנתו.

יש לשים לב שבשלב ראשון יעקב כלל לא הגיב על דברי יהודה, ויהודה חזר ודיבר וניסה לשכנעו:

ויאמר אליו יהודה לאמר העד העד בנו האיש לאמר לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם. אם ישך משלח את אחינו אתנו נרדה ונשברה לך אכל. ואם אינך משלח לא נרד... ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער

אתי ונקומה ונלכה ונחיה ולא נמות גם אנחנו גם אתה גם טפנו. אנכי אערכנו מידי תבקשנו אם לא הביאתי אליך והצגתי לפניך וחסאתי לך כל הימים. כי לולא התמהמהנו כי עתה שבנו זה פעמים (מג, ג-יא).

יעקב נכנע לבסוף למציאות הבלתי-נעימה, אלא שגם עתה אין הוא מתייחס ישירות לדברי יהודה, אף לא להצעת הערבות שלו, כשם שלא התייחס להצעת ראובן לפניו. דבר זה ניכר מדבריו הנאמרים בלשון רבים, ומופנים אל כל בניו. אחרי הצעת ראובן הוא אומר: "ויאמר לא ירד בני עמכם .. והורדתם את שיבתי ביגון שאולה" (מב, לח). ואחרי הצעת יהודה הוא אומר: "ויאמר אלהם ישראל אביהם אם כן אפוא זאת עשו... ואת אחיכם קחו וקומו שובו אל האיש" (מג, יא-יד).

ראינו אם כן, שבשתי הזדמנויות מגיב כל אחד מן האחים בדרך אופיינית לו שיש בה מן הטוב ומן הרע: ראובן הוא פחז כמים, מהיר תגובה ואינו מחכה לעיתוי הנכון, אך פזיזותו זאת היא יקרת ערך בזמן של סכנה מידית, כמוה כמים חיים על נפש צמאה, והיא תמיד מלאת רגש. ליהודה, לעומת זאת, יש סבלנות כשל חיה האורבת לטרפה, ממתינה לרגע הנכון ורק אז מזנקת, ולרוב משיגה את מטרתה. ואולם שיקולי הכדאיות המצויים בבסיס פעולותיו של יהודה לא תמיד הם נכונים מן הבחינה המוסרית-ערכית.

בפעמיים הנוספות, שבהן ראובן ויהודה מגיבים בנפרד, מעניין לשים לב לנסיבות. בפעם הראשונה, כאשר האחים נזכרים בהתנהגותם חסרת הרחמים - "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו על כן באה אלינו הצרה הזאת" (מב, כא) - ראובן מגיב מיד בתוכחת מוסר: "ויען ראובן אתם לאמר הלווא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש" (שם, כב). תוכחה זאת, יכולה להראות קנטרנית, קטנונית וטפשית, שהרי אין בה כדי להועיל עכשיו, אלא שעולה ממנה הכאב הגדול של האח הגדול על "הילד".

התפרצותו הרגשית של ראובן גם מנקה אותו מחשד אפשרי שבסתר לבו שמח על היעלמו של יוסף. נזכור שהתנהגותו המתנשאת של יוסף דחקה בעיקר את רגלי ראובן הבכור, האמור להיות המנהיג לעתיד במקום האב. אמנם ראובן הציל את יוסף, אך ניתן היה לחשוש בו כי עשה זאת רק מרצון לתקן את מערכת היחסים בינו ובין אביו, שנפגמה בשל חטאו לאביו. כאבו של ראובן על גורלו של יוסף אחרי למעלה מעשרים שנה, מעיד שטהור הוא לבו של ראובן ונקי מכל שמץ קנאה באח המועדף, יהא זה יוסף או בנימין, שתפס את מקומו בלבו של יעקב.

לעומת זאת בולטת ברגע זה שתיקתו של יהודה; קולו נבלע בקבוצה: "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו". אולי הסיבה לכך היא שאלו דיבורים שאין עמם פעולה. בפעם השנייה, בסוף פרשת 'מקץ', מתהפכת התמונה; ראובן הוא הנטמע בקבוצת האחים, וקולו של יהודה מתבלט מעל כולם כנציג עצמו וכנציגם: "ויבא יהודה ואחיו ביתה יוסף והוא עודנו שם ויפלו לפניו ארצה... ויאמר יהודה מה נאמר לאדני מה נדבר ומה נצטדק הא-להים מצא את עון עבדיך הננו עבדים לאדני גם אנחנו גם אשר נמצא הגביע בידו" (מד, יד-טז).

יהודה מתנשא לפתע כארי ועצמתו מדהימה. הוא מוצא עוז בנפשו להתעמת לבדו עם השליט העריץ והשרירותי, והוא חושף מעמקי נפש מוסרית, אחראית להתחייבותה ורגישה לסבל הזולת. אך התכונה המשותפת לכל הופעותיו היא היכולת למצוא את העיתוי הראוי לפעולה שתניב תוצאות: בן רגע הוא מחליף תכנית, ובמקום עבדות כולם תמורת שחרור בנימין, הוא מציע רק את עצמו כעבד.

איך קיווה יהודה לשכנע את השליט להצעה מינימליסטית זאת, לאחר שהלה לא הסכים להצעה הנדיבה יותר? התשובה לכך היא, שיהודה הבחין בדברי העריץ הקשוח בנקודה רכה אחת; הוא שומע את השליט המתעלל בהם אומר: "ואתם עלו לשלום אל אביכם" (מד, יז), והוא מזנק על ההזדמנות: ארבע עשרה פעמים יזכיר יהודה את המילה "אב" ויפרוט על רגש הרחמים כלפי האב הזקן והמיוסר. ניתן היה לראות בדברי יהודה מניפולציה רגשית מחושבת, לולא מסירות הנפש המוחלטת שהוא מפגין וביטול כל ערך עצמי, בקבלו כעובדה את ההנחה שבעיני אביו חייו אינם נחשבים לעומת חיי בנימין.

בדבריו ובהתנהגותו אלה כיפר יהודה לבסוף על קור הרוח שבו הציע למכור את יוסף לעבד, בלי לחוש אחווה ובלי לחוס על רגשות האב. ואם מצרפים לכך את התנהגותו הנאצלת בפרשת תמר כלתו, כאשר הוא מודה בפומבי באחריותו ומנקה אותה מכל אשמה, נבין מדוע "לא יסור שבט מיהודה ומחקה מבין רגליו" (בר' מט, י), "כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו" (דבה"א ה, ב).

אשר לראובן, הוא חסר יכולת להנהיג את אחיו בשעות הקשות ב"יתר שאת ויתר עז" (בר' מט, ג), אך חום רגשותיו ורגישותו לצער אחיו ואביו מקנים לו מקום של כבוד בין האחים, ומבטיחים כי למרות חטאו בחללו יצועי אביו, "יחי ראובן ואל ימות" (דב' לג, ו) - "יחי ראובן בעולם הזה, ואל ימות בעולם הבא" (סנה' צב, א); "יחי ראובן בזכות יוסף, ואל ימות במעשה בלהה" (אבות דרבי נתן נוסחא ב, מה).

יונה בר מעוז
המחלקה לתנ"ך